

Sygn. akt III CSK 63/11

**WYROK
W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ**

Dnia 2 grudnia 2011 r.

Sąd Najwyższy w składzie :

SSN Hubert Wrzeszcz (przewodniczący, sprawozdawca)

SSN Wojciech Katner

SSN Anna Kozłowska

w sprawie z powództwa Kazimiera K. jako następcy prawnego Lucyny K.
przeciwko Stefanowi K. i Halinie M.

o złożenie oświadczenia woli,

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej

w dniu 2 grudnia 2011 r.,

skargi kasacyjnej powódki

od wyroku Sądu Apelacyjnego

z dnia 16 marca 2010 r.,

**uchyla zaskarżony wyrok i przekazuje sprawę Sądowi
Apelacyjnemu do ponownego rozpoznania, pozostawiając temu
Sądowi rozstrzygnięcie o kosztach postępowania kasacyjnego.**

Uzasadnienie

Wyrokiem z dnia 27 października 2009 r. Sąd Okręgowy oddalił powództwo o zobowiązanie pozwanych do złożenia oświadczenia woli, że przenoszą na rzecz powódki nieodpłatnie udział w prawie współwłasności oznaczonych nieruchomości, wynoszący $\frac{1}{2}$ część tego prawa.

Sąd ustalił, że w dniu 15 marca 1985 r. powódka na podstawie umowy o przekazaniu gospodarstwa rolnego następcy, uregulowanej w ustawie z dnia 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin, i Kazimiera K. na podstawie umowy darowizny przekazały pozwanemu swoje udziały w gospodarstwie rolnym w S., składającym się z działki nr 283 i 73 o łącznej powierzchni 3 ha 45 a 60 m². Wspomniane gospodarstwo stanowiło – zgodnie z postanowieniem Sądu Rejonowego – współwłasność powódki (matki pozwanego) w $\frac{1}{2}$ części oraz Kazimierzy K. (siostry pozwanego) i pozwanego po $\frac{1}{4}$ części. Na rzecz powódki pozwany ustanowił bezpłatną i dożywotną służebność mieszkania w znajdującym się w gospodarstwie rolnym budynku oraz użytkowanie 30 a gruntu, stanowiącego część działki nr 293.

W dniu 8 grudnia 1982 r. pozwani udzielili Kazimierze K. pożyczki w wysokości 200 000 starych złotych. Przeznaczone na tę pożyczkę pieniądze pochodziły z uzyskanej przez pozwaną z zakładu pracy bezzwrotnej pożyczki (100 000zł) i otrzymanego przez nią świadczenia ubezpieczeniowego z tytułu śmierci ojca w 1982 r. Strony uzgodniły, że z chwilą nabycia przez pozwanego całego gospodarstwa rolnego kwota z tytułu pożyczki zostanie zaliczona na poczet spłaty udziału Kazimierzy K. z tytułu jej udziału w tym gospodarstwie.

Związek małżeński pozwanych, zawarty dnia 26 września 1981 r., został rozwiązany przez rozwód wyrokiem Sądu Okręgowego z dnia 5 grudnia 2005 r. W małżeństwie pozwanych obowiązywał ustrój wspólności majątkowej. Po ślubie pozwani mieszkali w gospodarstwie rolnym i pracowali w nim wspólnie z powódką. W 1988 r. rozpoczęli budowę budynku gospodarczego oraz przebudowę i rozbudowę budynku mieszkalnego. Stosunki między pozwaną a powódką nie układały się dobrze. Powódka nie akceptowała pozwanej już jako narzeczonej

syna. Od 2002 r., a więc od chwili, gdy zaczęły narastać konflikty między małżonkami, nie rozmawia z pozwaną. Powódka choruje, dwukrotnie przebywała w szpitalu (w 2002 i 2005 r.) Po pierwszym leczeniu szpitalnym przez blisko dwa lata przebywała u córki Kazimiery K. Po drugim pobycie w szpitalu od razu wróciła do domu w S., gdzie opiekowali się nią syn i córka.

Dnia 18 lipca 2006 r. pozwana złożyła wniosek o podział majątku wspólnego. Domaga się w nim zaliczenia do podlegającego podziałowi majątku całego gospodarstwa rolnego. Pozwany, który jest ujawniony w księdze wieczystej gospodarstwa rolnego jako jedyny jego właściciel, uważa natomiast, że do majątku wspólnego należy tylko udział w wysokości $\frac{1}{4}$ części prawa własności gospodarstwa. Powódka wiedziała o wszczęciu procesu rozwodowego pozwanych. O postępowaniu o podział majątku wspólnego i żądaniu zaliczenia do dzielonego majątku całego gospodarstwa dowiedziała się natomiast pod koniec września 2007 r. Wówczas uświadomiła sobie, że błędne było jej przekonanie, iż pozwany, na skutek przekazania tylko jemu udziału w gospodarstwie rolnym, będzie jego wyłącznym właścicielem. Podczas sprawy o podział majątku wspólnego biegli sądowi trzy razy dokonywali oględzin gospodarstwa rolnego (5 kwietnia, 24 maja i 17 listopada 2007 r.). Pozwany pozostaje w dobrych stosunkach z matką, zasięga jej rady w wielu sprawach.

Sąd Okręgowy podzielił ugruntowany w orzecznictwie Sądu Najwyższego pogląd, że umowa o przekazaniu gospodarstwa rolnego następcy prawnemu nie jest darowizną w rozumieniu Kodeksu cywilnego, a pozakodeksową umową nazwaną o swoistym charakterze. To oznacza, że przeniesiony przez powódkę na rzecz pozwanego udział w gospodarstwie rolnym zgodnie z obowiązującymi w chwili zawarcia umowy regulacjami Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego należy do majątku wspólnego (art. 32 i 33 pkt 2 k.r.o.). Sąd wykluczył możliwość zastosowania do zawartej przez powódkę i pozwanego umowy przepisów o odwołaniu darowizny. Przyjął natomiast – wbrew stanowisku pozwanej – że możliwe jest uchylenie się powódki od skutków oświadczenia woli na podstawie przepisów Kodeksu cywilnego. Powódka nie wykazała jednak – zdaniem Sądu – że sporządziła umowę pod wpływem błędu. Błąd powódki nie dotyczył postrzegania, a stanowił błąd przewidywania i wnioskowania, należący do sfery motywacyjnej

i składający się na pobudkę, pod wpływem której wyrażone zostało oświadczenie woli (powódka działała pod wpływem błędnego przeświadczenia, że właścicielem gospodarstwa będzie wyłącznie syn). Ponadto, nawet gdyby uznać, że powódka działała pod wpływem błędu w rozumieniu art. 84 k.c., to uchybiła rocznemu terminowi przewidzianemu w art. 88 § 2 k.c. Zdaniem Sądu powódka najpóźniej pod koniec września 2007 r. dowiedziała się o sprawie o podział majątku wspólnego i wówczas też uświadomiła sobie, że syn nie jest wyłącznym właścicielem gospodarstwa rolnego. Termin do uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia złożonego pod wpływem błędu upłynął więc pod koniec września 2008 r. Tymczasem powództwo zostało złożone dopiero dnia 6 kwietnia 2009 r.

Zaskarżonym wyrokiem Sąd Apelacyjny oddalił apelację powódki, dzieląc ustalenia faktyczne i ocenę prawną Sądu pierwszej instancji.

W skardze kasacyjnej, opartej na pierwszej podstawie, pełnomocnik powódki zarzucił naruszenie art. 2 ust. 1 i art. 49 ust. 1 ustawy z dnia 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin oraz art. 88 § 2 k.c. Powołując się na tę podstawę, wniósł o uchylenie zaskarżonego wyroku i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania albo o uchylenie wyroków Sądów obu instancji i uwzględnienie powództwa.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Sąd Apelacyjny przyjął, dzieląc stanowisko Sądu Okręgowego, że zgodnie z orzecznictwem Sąd Najwyższego umowa o przekazaniu gospodarstwa rolnego następcy jest swoistym rodzajem umowy przeniesienia własności, do której nie stosuje się, także w drodze analogii, przepisów dotyczących darowizny, zawartych zarówno w Kodeksie cywilnym, jak i Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym (por. uchwały Sądu Najwyższego: z dnia 16 lipca 1980 r., III CZP 44/80, OSNCP 1981, nr 2-3, poz. 24, z dnia 19 lutego 1991 r., III CZP 4/91, OSNCP 1991, nr 8-9, poz. 103, z dnia 14 października 1992 r., III CZP 125/92, OSNCP 1993, nr 4, poz. 58, z dnia 25 marca 1992 r., III CZP 19/92, OSNCP 1992, nr 9, poz. 163 oraz z dnia 8 września 1993 r., III CZP 121/93, OSNC 1994, nr 5, poz. 97, i z dnia 25 listopada 2005 r., III CZP 59/05, OSNC 2006, nr 5, poz. 79). Zdaniem Sądu zaaprobowany pogląd, oparty na stanie prawnym z okresu obowiązywania ustawy

z dnia 27 października 1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin (Dz. U. Nr 32, poz. 140 ze zm.; dalej: „ustawa z 1977 r.”), zachował aktualność także pod rządami ustawy z dnia 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników i członków ich rodzin (tekst jedn.: Dz. U. z 1989 r. Nr 24, poz. 133 ze zm.; dalej: „ustawa z 1982 r.”). Zatem przekazany przez Lucynę K. synowi w czasie trwania małżeństwa i ustroju wspólności ustawowej udział w gospodarstwie rolnym, ze względu na charakter umowy o przekazaniu gospodarstwa rolnego następcy i postanowienia art. 32 i 33 k.r.o., wszedł do majątku wspólnego uczestników postępowania.

Tymczasem powyższy pogląd w nowszym orzecznictwie Sądu Najwyższego został – co uszło uwagi Sądu – uznany za nieaktualny na gruncie ustawy z 1982 r. (por. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 18 kwietnia 2008 r., II CSK 647/07, z dnia 30 stycznia 2009 r., II CSK 450/08 i z dnia 24 listopada 2010 r., II CSK 274/10, niepubl.). Przeciwno jego podtrzymaniu przemawiają – co zgodnie podkreślono w przytoczonych orzeczeniach – zawarte w ustawie z 1982 r. uregulowania dotyczące przekazania gospodarstwa rolnego następcy oraz, w brzmieniu z okresu obowiązywania tej ustawy, przepisy Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dotyczące wspólności ustawowej, tj. sprzed nowelizacji dokonanej ustawą z dnia 17 czerwca 2004 r. (Dz. U. Nr 162, poz. 1691).

Z art. 2 pkt 6 ustawy z 1982 r. wynika, że przez przekazanie gospodarstwa rolnego rozumie się nieodpłatne przeniesienie własności (posiadania) gospodarstwa na rzecz następcy, a jeżeli rolnik nie ma następcy spełniającego warunki określone w ustawie albo następca odmówił przyjęcia gospodarstwa – odpłatne bądź nieodpłatne przeniesienie własności (posiadania) gospodarstwa na rzecz dowolnej osoby fizycznej lub prawnej, stosownie do przepisów Kodeksu cywilnego (z wyjątkami określonymi w ustawie). W rozdziale czwartym ustawy z 1982 r. („Przekazanie gospodarstw rolnych”) wskazano ponadto, że gospodarstwo może być przekazane jednemu następcy, a jeżeli następca pozostaje w związku małżeńskim – także obojgu małżonkom (art. 49 ust 1). Określono również formę umowy przekazania gospodarstwa rolnego. Przekazanie gospodarstwa rolnego następcy albo innej osobie wymaga formy aktu notarialnego (art. 59 ust. 1), a przekazanie gospodarstwa rolnego przez rolnika będącego tylko

posiadaczem lub przekazanie gospodarstwa przez wydzierżawienie – umowy sporządzonej przez właściwy organ administracji (art. 59 ust. 2).

Kodeks rodzinny i opiekuńczy w art. 32 § 1 stanowił, że dorobkiem małżonków są przedmioty majątkowe nabyte w czasie trwania wspólności ustawowej przez oboje małżonków lub przez jednego z nich. Z art. 33 pkt 2 k.r.o. wynikało zaś, że ustawodawca uczynił wyjątek do reguły przewidzianej w art. 32 § 1 w zakresie przedmiotów nabytych przez dziedziczenie, zapis lub darowiznę, które wchodziły do majątku odrębnego małżonka – spadkobiercy, zapisobiercy lub obdarowanego, chyba że spadkodawca lub darczyńca zdecydował, że mają one wejść do majątku wspólnego małżonków.

Mając na względzie przedstawione uregulowania ustawy z 1982 r., dotyczące przekazania gospodarstwa rolnego następcy w drodze zawarcia umowy przeniesienia własności gospodarstwa rolnego na rzecz następcy, należy przyjąć – w myśl omawianego kierunku orzecznictwa Sądu Najwyższego – że do umowy przekazania gospodarstwa rolnego pod tytułem nieodpłatnym stosuje się w drodze analogii przepisu Kodeksu cywilnego i innych ustaw o umowie darowizny. Chodzi przy tym nie tylko o art. 888 i nast. k.c., ale także o pozostałe przepisy Kodeksu cywilnego, w których jest mowa o darowiznach (np. przepisy księgi czwartej). Należy również konsekwentnie stosować do analizy umowy przepisy dotyczące darowizn zawarte w innych aktach prawnych regulujących stosunki cywilnoprawne, w tym unormowania zawarte w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym.

Przedstawione rozważania prowadzą do wniosku, że gospodarstwo rolne, którego własność przeszła na następcę rolnika, pozostającego w związku małżeńskim i ustroju wspólności majątkowej, w wyniku zawarcia umowy przekazania gospodarstwa rolnego między nim a przekazującym, weszło do majątku odrębnego. Za takim stanowiskiem, poza przytoczonymi uregulowaniami zawartymi w art. 2 pkt 6, art. 49 i 59 ustawy z 1982 r. przemawia także ratio legis uregulowań zawartych w art. 32 § 1 i art. 33 pkt 2 k.r.o. Przewidziany w art. 33 pkt 2 k.r.o. wyjątek od zasady, że przedmioty majątkowe nabyte w czasie trwania wspólności ustawowej przez jednego lub oboje małżonków wchodzi do majątku wspólnego, obejmuje sytuacje, w których nabycie określonego przedmiotu

następuje nieodpłatnie, w wyniku działania przepisów ustawy (dziedziczenie ustawowe) lub jednostronnej czynności prawnej podmiotu dokonującego rozporządzenia (dziedziczenie testamentowe, zapis), albo też w wyniku czynności prawnej dwustronnej, ale charakteryzującej się nieodpłatnością (darowizna). Ustawodawca w takich przypadkach istotne znaczenie nadał dwóm okolicznościom: nabyciu przedmiotu majątkowego nieodpłatnie oraz woli dotychczasowego uprawnionego (spadkodawcy, darczyńcy). Wola spadkodawcy lub darczyńcy przesądza o wejściu przedmiotu majątkowego do majątku wspólnego bądź do majątku odrębnego.

Z ustaleń faktycznych stanowiących podstawę zaskarżonego postanowienia wynika, że uczestnik postępowania nabył udział Lucyny K. w gospodarstwie rolnym pod tytułem darmym. Niewątpliwa jest również okoliczność, że umowa została zawarta tylko z uczestnikiem postępowania, mimo że w chwili jej zawarcia pozostał on w związku małżeńskim z uczestniczką postępowania. Jednoznacznie zostało też ustalone, że wolą Lucyny K. było przekazanie udziału we współwłasności gospodarstwa rolnego jedynie synowi. Zadaniem Sądu okoliczności te, zwłaszcza wola Lucyny K. nie mają wpływu na zaliczenie nabytego udziału we współwłasności gospodarstwa rolnego do majątku odrębnego uczestnika postępowania, ponieważ wola przekazującej wspomniany udział nie może wyłączyć skutku następującego z mocy prawa na podstawie art. 32 § 1 k.r.o. Jest to jednak konsekwencja uznania umowy przekazania gospodarstwa rolnego następcy za czynność prawną, do której nie mają zastosowania przepisy dotyczące darowizny. Do odmiennego rezultatu prowadzi natomiast przyjęcie stanowiska wyrażonego w omawianych orzeczeniach Sądu Najwyższego. Skoro darczyńca, a także przekazujący gospodarstwo rolne może wyrazić wolę, aby gospodarstwo rolne weszło do majątku wspólnego małżonków pozostających w ustroju wspólności ustawowej i wyłączyć moc wiążącą uregulowania przewidzianego w art. 33 pkt 2 in principio k.r.o., to tym bardziej może wyrazić wolę respektowania tego przepisu.

W tej sytuacji nie można odeprzeć zarzutu skarżącej, że Sąd z naruszeniem art. 2 pkt 6 i art. 49 ust. 1 ustawy z 1982 r. uznał, iż przekazany przez nią udział we współwłasności gospodarstwa rolnego uczestnikowi postępowania należy do

majątku wspólnego małżonków, gdyż bez znaczenia jest wola skarżącej, aby respektować skutek przewidziany w art. 33 pkt 2 k.r.o.

Nie można także odmówić racji skarżącej, że zaskarżony wyrok zapadł z naruszeniem art. 88 § 2 k.c. Sąd pierwszej instancji wykluczył zawarcie przez Lucynę K. umowy z dnia 15 marca 1985 r. pod wpływem błędu. Rozważania dotyczące utraty uprawnienia do uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia woli złożonego pod wpływem błędu oparł natomiast na hipotetycznym założeniu, że Sąd drugiej instancji może nie podzielić jego stanowiska co do błędu. Tymczasem Sąd odwoławczy uznał, że Lucyna K. – bez przesądzenia kwestii, czy działała ona pod wpływem błędu co do czynności prawnej (mogącej budzić wątpliwości ze względu na charakter pobudki) – utraciła przewidziane w art. 88 § 2 k.c. uprawnienie do uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia z powodu upływu rocznego terminu.

Z przedstawionych powodów Sąd Najwyższy orzekł, jak sentencji wyroku (art. 398¹⁵ § 1 k.p.c. oraz art. 108 § 2 w związku z art. 398²¹ k.p.c.).